

LAURI KETTUSE VIIS TULEMIST

JÜRI VALGE

Annotatsioon. Lauri Kettunen, 20. sajandi suurimaid läänemeresoome keelte uurijaid, tuli esimest korda Eestisse 1908. a juunis ja viibis siin viimati 1940. a jaanuaris. Kettuse keeleteadusliku tegevuse hulka kuulub eesti murrete (eelkõige Kodavere murraku) kogumine ja analüüs, Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professuuri ja Emakeele Seltsi asutamine ning töölerakendamine, samuti paljude eesti keele käsitluste ja õppematerjalide koostamine. Erialatöö kõrval oli Kettunen Soome sõjalise abi vahendajaks Eesti Vabadussõja ajal ning käis 1939/40. a vahetusel salajase eriülesandega Eestis.

Pärast sõda kõrvaldati Eesti avalikest raamatukogudest paljud Kettuse teosed (alates 1955. a võidi asuda sõjaeelset olukorda taastama), tema tähtpäevi hakati teenete kohaselt tähistama 1985. aastal.*

Võtmesõnad: Lauri Kettuse isikuomadused, suhtluskond, Eesti Vabadussõda, ülikooliprofessor, eesti keele arendaja ja uurija, Emakeele Selts, eriülesanne, pärastsõjaaeg

Järgnev pole mingil juhul Lauri Kettuse Eesti-suhete ammendav käsitlus. Pigem on see „koore riisumine” (nii armastas ta ise öelda) teemalt, mille puhul lahendusedki tekitavad vaid uusi küsimusi. Üritan veidi üldistatud kujul tutvustada neid Kettuse Eesti-suhete perioodidest, mis muljet avaldavate kõrgplatoodenähtena tema üldisest estofiilsusest välja paistavad. Käsitletav peaks mahtuma viie alapealkirja alla ning igapäevaga neist kaasneb tulek Eestisse. Katsun kirjeldada ka aega, taustategureid ning töö ja tegemiste tulemusi nii Kettuse enda kui Eesti seisukohalt. Loomulikult oli Eestis-käike teisigi, ent viis perioodi on olulisimad ja mitmes mõttes kõnekaimad.

Esitatakse põhineb suure osas sellel infol, mis on kirjas Kettuse mälestuste kolmes köites (Kettunen 1945, Kettunen 1960, Kettunen 1999),

* Artikkel põhineb Tartus 25.10.2005 Emakeele Seltsi koosolekul „Lauri Kettunen 120” peetud ettekandel.

ning järeldustel, mida sellest infost saab teha. Võib tunduda, et see on liialt Kettusest enesest lähtuv Kettuse käsitlus, aga võimaluste piires on püütud ka teistest allikatest tuge otsida. Abiks on olnud nii avaldatud artiklid kui avaldamata materjalid, samuti suulised andmed kirjeldatava ga seoses olnud inimestelt.

Nimetatud materjalide põhjal kujuneb Kettusest pilt kui äärmiselt töökast, tegevust ette planeerivast ja tööaega tõhusalt kasutavast uurijast (tööpäevade pikkust ning oma materjalitalletamise süsteemi otstarbekust rõhutab ta korduvalt). Tema teadusliku toodanguga kursis olijatele pole see ilmselt mingi uudis. Vahest enam uut pakuvad tema inimlikud jooned, mis muuga seoses selguvad ning mille mäletajaid enam palju järel ei ole.

Mainiksin tema põhimõttelisust, tõstes karskuse ja teaduseetika kõrval esile hõimuaated ja erilise Eesti-sõbralikkuse. Kirjanduslikku võrdlust kasutades – ja eesti kirjandusega oli Kettunen väga hästi kursis –: ta kaitses oma põhimõtteid Pearuliku hasardiga, nautides ilmselt skandaalegi, mille põhjustamise eest ta just tagasi ei põrganud (olgu tegemist ÕES-i eestikeelse ettekandega (Kettunen 1999: 64), keeldumisega saksa keelest baltlaste seltskonnas või paastu ajal või ja liha söömisega (Kettunen 1945: 140, 180)).

Kasvõi läbi halli kivi tundus olevat üks tema põhimõtteid – kui asjast vaid teadusele, Eestile ja mõnikord ka talle endale kasu oli. Olgu jutt kirpudega koos elamisest, Kodavere murrakupiiri määramisest, põlvini poris, või teravas teaduslikus diskussioonis oma seisukohtade kaitsmisest (Kettunen 1945: 137, 187, 185).

Teadlane läbi ja lõhki, ei olnud ta ometi mingi kuivik, vaid luust ja lihast inimene oma plusside ja miinustega. Kohati vahest vähehooliv (väliselt) oma perekonna, eelkõige aga enda suhtes; teisalt sügavalt kaasa tundev ja hoolitsev. Ühest küljest range ja täpne teadusemees, teisest lausa poisikeselikult riskialdis, mis viis ta ohtlikesse olukordadesse pea kõikidel käsitlevatatel ajavahemikel (mainitagu siin miiniga mängimist ja reaalselt uppumisohtu Liivi rannas (Kettunen 1999: 108), üksinda üle Peipsi suusatamist (Kettunen 1945: 183) või relvastatud piirivalvurite piiriületamiseks altkäemaksu pakkumist (Kettunen 1999: 120)).

Ühelt poolt oma väärtust tundev ja solvuvgi, kui teised seda ei märganud. Teisalt tagasihoidlik ning oma saavutusi ja teeneid mälestusteski mainimata jättev. Kokkuvõttes mees, kes tundis Eestit läbi ja lõhki, kasutas

seda teadmist oma uurimistöös ning oli Eesti riiki ja ühiskonda vastu võetuna Eestile tänulik. Põhjust tänulik olla on ka Eestil.

„Lautgeschichtliche Untersuchung über den kodaverschen Dialekt“ 1908–1911

Palju lugenuna (Andres Saalist alates kuni eesti ilukirjanduse uudisteosteni välja), prof Setälä jt poolt koolitatuna, Helsingis õppinud või end muidu varjanud eestlastega (Suits, Ridala, Aavik, Tilk, Wuolijoki) suhelnuna saabub Kettunen esimest korda Eestisse 1908. a juunis üle tormise Soome lahe (sellel reisel läheb muu hulgas põhja osa Aaviku lõpuks ilmumata jäänudki sõnaraamatukäsikirjast). Ta saabub maale, kus mas-sirahutused olid äsja lõppenud, venestamine jätkus, talurahvas oli julmade repressioonidega ära hirmutatud ning kartlik ja umbusaldav; kohatise rik-kusegi kõrval laiutas masendav viletsus. Ent teisalt leidus lahkust, soo-mesöbralikkust, vana „südamekultuuri” (L. K.) ning koguni mitte mille-gi selgelt tajutavaga põhjendatavat rahvuslikku optimismi ja aktiivsust.

Ühe eelduse Eestiga sõbraks saamiseks oli Kettunen üle lahe kaasa võtnud. See oli eelkõige raamatutest omandatud eesti keele oskus. Kõne-alusesse perioodi mahub Eesti Kirjandusmuuseumis Eiseni fondis säili-tatav Kettuse Soomes kirjutatud veatu eestikeelne kiri Eisenile: „Joroinen 28/15.11.1910/ K.a. Herra Pastor Eisen!/ Tülitaksin Teid kui Eesti rah-valuule ja muinasjuttude paremat tundjat ühe veikse sellekohase palve-ga ..” (E 48177–48179). Teised eeldused olid tal geenides või kujundas ta need Eestis ise. Murdeid uurida on võimalik ka kirjutuslaua taga – nagu paljud enne ja pärast Kettust on teinud. See liiklusvahendite loete-lu, millega Kettunen oma objektidele lähenes on aga muljet avaldav ja jääb tõenäoliselt ületamatuks: rong, hobune (nii vankri, ree kui tõlla ees), laev, paat, jalgratas, suusad; jalgsi kõmpimisest rääkimata. Hiljem tulid juurde ka mootorratas ja auto. Kuigi esimeste aastate olulisemad uuri-miskohad olid Kiltsi ja Vao ümbrus, Kodavere ja Alatskivi ning Rápina ja Lääne-Setumaa (Laossina), hõlmasid tema selle perioodi retked prak-tiliselt kogu Eestit (Pärnu- ja Saaremaa välja arvatud).

Lisaks geograafilise haardele oli Kettuse suhtluskond esinduslik sot-siaalselt: talupoegadest ja käsitöelistest keelejuhid, eestlastest maaharit-laskond (Mägi, Pitka, Liivid, Kärner, Bundberg; eestlastest kirikutegela-sed) kuni rahvusliku liikumise juhtideni (Kallas, Tõnisson, nooreestla-

sed, Rütli, Ernits, Kitzberg, Reiman jt) välja. Ei puudunud ka sakslastest kirikutegelased, saksastunud eestlased ning isegi tsaarivõimu venelastest ja baltisakslastest ametnikud.

Esimese tuleku tulemus: magistrist sai doktor (Kettunen 1912), Kodavere hääbuv murrak sai kirja ning uurimiseks kättesaadavaks. Kettunen pidas 14. augustil 1909 oma esimese avaliku loengu Eestis (EKS-is, „Soome ja Eesti keele vahekorrast”) (Postimees 1909, nr 188) ja kiindus üha enam Eestisse; Eesti sai sõbra, kes teda kunagi ei reetnud.

„Visadust veel, Eesti veljed!”

1918–1919

See periood kestab 1918. a detsembrist juunini 1919. Niisugust pealkirja kandis ka Kettuse algatusel tema korteris Helsingis esimesel jõulupühal kirjutatud läkitus, mis järgmisel päeval A. O. Väisäsega Eestisse saadeti, Asutava Kogu istungil ette loeti ja ajalehtedes avaldati. Vene punased olid siis 40 kilomeetri kaugusel Tallinnast; Tartus, Võrus, Valgas, Rakveres, Narvast rääkimata, valitses Eesti Tööraha Kommuuni nimeline marionett.

See oli tulek Eesti Vabadussõtta. Algatanud Eesti toetamise kampaania juba varem, sai Kettunen 18.12.1918 asutatud Eesti Abistamise Peakomitee erisaadikuks Tallinnas. Tema ülesandeks oli sidepidamine Eesti Vabariigi valitsuse ja Helsingis asuva peakomitee vahel; viimane omakorda oli ühenduses Soome valitsusega. Lisaks kuulus eriesindaja ülesannete hulka Tallinna ja Helsingi vahel liiklevate jäälohkujate „Väinämöinen” ja „Silatš” väljumisaja määramine ning sõidulubade andmine eraisikutele.

Kogu juunini 1919 kestnud eduka tegevuse eelduseks ja tulemuseks oli „oivaline” (L. K.) läbisaamine Eesti kõrgeima juhtkonnaga (juba oma saabumise esimesel päeval, 27. detsembril kohtus ta peaminister Pätsi, ülemjuhataja Põdderi, selle staabiülema kindral Larka ja teistega, hiljem ilmselt kogu valitsuse ja sõjaväejuhtkonna ning paljude Asutava Kogu liikmetega). Sümbolne oli Kettuse saabumine Tallinna 30. detsembril 1918, kui ta tuli koos esimesena appi jõudnud Ekströmi pataljoni 1. kompaniiga ning peaministri ja sõjaväeorkestri poolt vastu võeti. Sama sümbolne ja pidulik, aga kurb oli tulek koos Jüri Vilmsi põrmuga.

Kogu erisaadiku tegevus meenutas köiel kõndimist, sest tuli olla puhveriks pidevalt kokku pörkavate huvidega eestlaste, soomlaste, baltisaks-

laste ja rootslaste vahel. Lihtne see polnud, isegi soomlaste ja eestlaste suhetes: Kettust süüdistati korduvalt selles, nagu oleks ta „eesti huvide kaitsjaks”. Ametijuhendit Kettunen loomulikult täitis, ent kui tema lähtus tõlgendamistes oma hõimuaatest, siis oli ametlik Soome hoopis pragmaatilisem: relvi Eestile, et saaks kartuleid ja vahest pekkigi (Louhivuori sõnad (Kettunen 1999: 28)). Veelgi olulisem oli muidugi Soome lahe lõunaranniku kaitse vaenlase eest, kelle ideed Soome ise just hiljuti oli verises kodusõjas tagasi tõrjunud. Ka eriesindaja ülesandeid täites ei piirunud Kettunen kirjutuslaua ja telefoniga, vaid käis abi jätkumist taotle-des koos Soome kõrge poliitiku Jaakko Ketoga lõunarinde kaevikutes Rõuges (Kettunen 1999: 50). Kettunen on rõhutanud abistamisürituse kahte momenti: 1) abi oli õigeaegne ja 2) sel oli väga suur tähtsus Eesti sõjaväe moraali seisukohalt.

Teise tuleku võiks kokku võtta järgmiselt: Kettuse tegevus oli üks põhjus (mitmete hulgas), miks Vabadussõda võideti. Temast endast sai Vabadusristi kahekordne kavalier (I liigi 2. järk 14.05.1920 ja III liigi 2. järk 29.04.1925). Vabadusristi, mis on sõjaline aumärk Eesti iseseisvuse kaitsmise eest, sai ka Hilja Kettunen (I liigi 3. järk 14.05.1920) (Puss jt 2000).

Teine tulemine läks eesti õpetajatele korraldatud suvekursuste kaudu sujuvalt üle kolmandaks.

Alma mater Tartuensis **1919–1925**

9. augustil 1919. a kutsuti Kettunen Tartu ülikooli „läänesoome profes-sori” kohale. Enne seda aga pidi lahendatama probleem kolmnurgas Kettunen-Jõgever-Setälä.

Selle tulemise allteemad:

Professuur. Üksikasjalikumalt on seda valdkonda käsitletud profes-sor Tiit-Rein Viitso (2003: 281–305). Kokku võtvalt võib öelda, et Kettunen oli mitmeski mõttes eestikeelse Tartu ülikooli akadeemiliste traditsioonide rajaja ning tegutses oluliselt laiemalt, kui eeldasid tema otsesed, läänemeresoome keelte õpetamisega seotud tööülesanded.

Õpikute ja teiste eesti keelele ja selle uurimisele pühendatud arti-klite/raamatute koostamine. Nimetan siin silmapaistvaimatena „Ees-ti keele häälikuloo peajooni” (1917), „Arvustavaid märkusi keeleuuen-

dusnõuete puhul” (1919), „Soome keele õpiraamatut” (1920), „Lause-
liikmeid eesti keeles” (1924). Olukorras, kus Kettuse teaduslik tase üle-
tas tunduvalt eesti keele professorina töötanud Jaan Jõgeveri oma, tuli
tal õppematerjalide ja teiste keelekäsitluste koostamisel sisuliselt täita
ka viimase ülesandeid. Paljud Kettuse tollased seisukohad on hinnatud
ka tänapäeval.

Emakeele Seltsi asutamine ja juhtimine (sh liivi keelega seotud
tegevus). Just Kettuse autoriteet ja veenmisvõime oli see, mis Oskar
Looritsa tehtud protokollki järgi tõi 23. märtsil 1920 kl 6 õhtul Tartu üli-
kooli peahoone 2. auditoriumi kokku 14 inimest, kes otsustasid Ema-
keele Seltsi asutada (see oli ka esimese eestikeelse väitekirja kaitsmise
päev). Kettunen avas, juhatas, tegi häältega 12:2 läbi läinud ettepaneku
seltsi nime suhtes (Jõgever pooldas *keeleteaduslist seltsi*, Nurm *soome-
ugri keelte ühingut*; Annile (hilisem Annist – J. V.) ei meeldinud sõna
selts). Kettunen juhtis korraldavat komisjoni (töötas välja põhikirja) ning
valiti 3. koosolekul 8.05.1920 juhatuse „esinikuks” (teised juhatuse liik-
med: lektor Veski – abi; üliõpilane Saaberg – raamatukoguhoidja,
Loorits – sekretär, Oras – sekretäri abi, Tamm – laekahoidja) (AES aas-
taraamat I: 5, 11, 20).

Nagu selgub Looritsa kirjutatud aastaülevaatest (Loorits 1920), te-
geles selts esimesel tegevusaastal viie valdkonnaga ning igapähe neist
võib märgata professor Kettuse suunavat kätt. Need valdkonnad olid: 1)
õigekeelsus, 2) võõrapäraste nimede eestistamine, 3) „korreksti eesti kee-
le nõue” avalikus elus, 4) kohanimedede kogumine, 5) „Liivi küsimusest”
alanud korjandus: „Nimelt on Selts 31. X koosolekul lätistuva Liivi ven-
nasrahva säilitamiseks /otsustanud – J. V./ nõutada liivlastele paar ema-
keelset rahvakooliõpetajat, ..” Liivi keele ja liivlastega tegelemine tä-
hendas Kettuse jaoks muu hulgas ka seda, et ta Jukka Rislakki andmeil
(Rislakki 2005) ainsa soomlasena on sattunud Läti kaitsepolitsei musta
nimekirja Läti riigile vaenuliku tegevuse eest.

Muu tegevus. Läänemeresoome keelte professor oli aktiivne ka väl-
jaspool oma õppetooli. Omanud häid suhteid kuraator Peeter Põlluga,
mõjutas ta otseselt eestikeelse Tartu ülikooli struktuuri kujundamist; kui
Põllul õnnestus välismaiseid (eelkõige soome) teadlasi Tartusse profes-
soriks meelitada, siis Kettunen oli see, kelle abiga need siin kauem püsi-
sid. Kogumik „Eestlasele eesti nimi” kannab toimetaja kohal küll Gus-
tav Suitsu nime, ent Kettuse roll selle koostamisel on suur, tema enda

sõnul praktiliselt ainus: „Tegelikult oli viimane kui üks artikkel minu kirjutatud, ainult Suits oli enne allakirjutamist lõpulausete vaimu sotsialistlikumaks muutnud.” (Kettunen 1999: 122).

Kiiresti ja vaikselt 1939/1940

Toivo Hovi varjunime taha peitus Kettunen küll 1945. a, kui ta oma kõmuromaani „Tisza tulvii – Ilona, Ilona” avaldas, kuid põhjust endalt tähelepanu kõrvale juhtida pakkus elu talle juba viis aastat varem (Kettunen 1960: 329–249). Kettust otseselt puudutavad sündmused käivitusid 30. novembril kl 6.50, kui Nõukogude Liit sõda kuulutamata Soomele kallale tungis ja Talvesõda algas. Tausta hulka kuuluvad Kettuse vestlus Helsingi ülikooli rektori Linkolaga, pooleli jäänud üritus Soome murdeatlasel materjalid Uppsalasse varjule viia ning palju muud, k.a Hella Wuolijoe ettepanek välisminister Väinö Tannerile kasutada oma sõbrannasuhteid NSVL-i Stockholmi suursaadiku Aleksandra Kollontaiga rahuvõimaluste uurimiseks (8.01.1940 Tanner Wuolijoele ülesande andiski ning Wuolijoe ja Kollontai esimene kohtumine toimus juba 14.02. Stockholmis). Tausta kuulub ka Soome protest Eestile Tallinnas viibivate NSVL-i sõjalaevade pärast, mille Päts olevat tõrjunud väitega, et Soome ja NSVL pole ametlikult sõjas ... Ametliku rahulolematuse varjus toimus siiski äärmiselt salajane ning edukas koostöö Eesti ja Soome sõjalise juhtkonna vahel. Kuna Eestis oli õnnestunud dešifreerida NSVL-i uusim salakirjakood juba 1939. a septembris, siis olid soomlased „parimal juhul niisama teadlikud tulevastest rünnakutest, nende täpsetest kellaegadest ja kohtadest kui isegi Punaarmee üksiku polgu staabi – rääkimata diviisist ja korpusest – juhtkond, kellele rünnakukäsk oli kõrgemalt poolt antud.” (Leskinen 2002).

Igal juhul sai Kettunen 28. detsembril 1939 välisminister Tannerilt volitused Eesti juhtide kaudu järele uurida, kas NSVL võiks tahta rahu üle läbi rääkida (Leskinen 2002: 158). Paralleelset järelekuulamist selektab muu hulgas Wuolijoe tuntud vasakpoolsus, tema seotus NSVL-i luurega sai teatavaks hiljem (vt Valge 2005: 1931).

Nii reisi algus kui kõik järgnevi toimus hoolikalt konspiratsioonireegleid järgides: vaikumiskeeld sõidu eesmärgi suhtes, legendi toetav tõend Soome Kirjanduse Seltsi sekretärilt dr Aarne Anttilalt (arhiivitöö ES-i murdearhiivis „Eesti keele häälikuloo” uustrüki jaoks), märkmete

tegemise keeld ning samuti keeld midagi kaasa tuua. Lisaks muljet avaldav marsruut: Helsinki – Turu (?) – Stockholm (laev) – Riia (lennuk) – Tallinn (rong) – Tartu (rong) – Riia (rong) – Stockholm (lennuk) – Tornio – Helsinki (rong).

Oma mälestustes ei kasuta Kettunen ühtki kuupäeva (mainib vaid saabumist Stockholmi vana-aasta õhtul ja kogu reisi pikkust – kaks nädalat), ent ligikaudu – reisi lõpuosas 1-2-päevase kõikumisega – võis tema liikumine toimuda järgmiselt:

30./31.12.1939 – läks Turus laevale, 31.12 – saabus Stockholmi, 02.01.1940 – saabus Riiga, 03.01 – saabus Tallinna, 06.01 – saabus Tartusse, 08.01 – saabus Riiga, 10.01 – saabus Stockholmi, 11.01.1940 – tagasi Helsingis.

Arusaamise Kettuse poolt täidetud ülesande tõsidusest annab loetelu reisiga seotud kohtumistest:

- Helsinki: välisministeeriumi kantsler Aaro Pakaslahti, välisminister Tanner, SKS-i sekretär Anttila, dr Kustaa Vilkuna;
- Stockholm: Eesti saadik Heinrich Laretei, diplomaat Karl Ast, Soome saatkonna ametnikud;
- Riia: Soome saatkonna sekretär (saadik oli parajasti haige), Eesti saadik Hans Rebane;
- Tallinn: Soome saadik Paavo Hynninen, Eesti välisministeeriumi protokollülem Elmar Kirotar (ja selle tuttavad), peaminister Jüri Uluots, ülemjuhataja kindral Johan Laidoner;
- Tartus: kohtunik Allik, advokaat ja Soome aukonsul Oskar Rütli, Julius Mägiste (koos kümnekonna akadeemilise tuttavaga, teiste hulgas ajaloo professor Hans Kruus), Jaan Tõnisson;
- Riia: Soome saatkonna ametnikud, Rebane;
- Stockholm: Soome saadik Eljas Erkko, Ast ja teised Eesti saatkonna töötajad;
- Helsinki: Pakaslahti, Tanner, senaator Juho Kusti Paasikivi.

Sõidu tulemused:

1) Kettunen rikkus kulleriposti toomise keeldu, andis järele suursaadik Hynnise pealekäimisele ning viis Tallinnast Helsingisse väikese kohvritäie kuld- ja hõbeesemeid, mida eestlased olid toonud Soome saatkonda Talvesõja pidamise toetuseks (lennukis oli ta valmis seda häda korral merre viskama, et saadeti Poola ohvitseri jahtivate sakslaste kätte ei

satuks – samamoodi oli ta 1919. a „Väinämöisel” hoidnud portfelli Laidoneri poolt Soome saadetud salajaste paberitega – et need venelaste kätte ei satuks (Kettunen 1999: 31)); kohvri sisu kohta arvas Kettunen, et „see on parim tunnistus rahva meeoleolu kohta”.

2) Aruande vestlustest kirjutab Kettunen rongis Stockholmi ja Helsingi vahel; tõenäoliselt sisaldas see vihjeid Uluotsa naiivsele usule rahvusvahelisse õigusse, Laidoneri lootusetusele ja passiivsusele, Tõnissoni aktiivsele tegutsema hakkamisele ning akadeemilise noorsoo Venevastastusele (*kas nüüd või mitte kunagi*-stiilis).

Tanneri mälestustele viidates usub Kettunen, et tema poolt tegevusele õhutatud Tõnisson sai tõesti millegagi hakkama ning info NSVL-i soovist läbirääkimisi pidada jõudis ka Soome. Kontaktide ahel võiks Kettuse järgi olla järgmine:

Tõnisson – välisminister Piip – suursaadik Rei – /kontaktid Moskvas/ – Rei – Piip – Soome saadik Hynninen – välisminister Tanner.

Kettunen resümeerib: „Eestin-matkani tuloksena tammikuun alussa näkyy joka tapauksessa olleen rauhanvihje Neuvostoliiton puolelta.” (Kettunen 1960: 348).

Soomele tähendas see info lisandumist vastase kavatsuste suhtes, Eesti saatusele sõidul ilmselt erilist tähendust ei olnud. Küll olevat venelased hiljem Kettusega kohtunud inimesed üle kuulunud (aga seda oleks tehtud Kettuse visiiditagi) ning Kettuse endani jõudis kaudseid teid pidi hoiatus, et tal tuleks välisreisidel ettevaatlik olla.

„Südame sillad” 1940–2005

Niisugune on ka Kettuse poolt 1960. a Helsingis avaldatud eestikeelse luulekogu pealkiri ning see on iseloomulik ajale, mil muid sildu polnud.

Pärast kogu eelkirjeldatud ning eriti pärast 1940. a Eestis käimist olid Kettuse ja okupeeritud Eesti võimude suhted ühemõtteliselt selged (iseäranis 1944. a sügisest alates); tema viies tulek algas tegelikult minekuga ning muu võimaluse puudumisel puudutas see Kettuse enda asemel tema kirjutatud raamatuid. Akadeemilise Emakeele Seltsi raamatukogu inventariraamatu ja Helju Kaalu koostatud nimestiku (AES-i raamatukogust TA raamatukogu erifondi eraldatud raamatud) andmeil kõrvaldati aastail 1949–1952 erifondi kokku 193 üksust teaduslikku kirjandust, nende hul-

gas ka järgmised Kettuse teosed (on alust arvata, et teistes raamatukogudes oli olukord sama või veelgi halvem):

- Eestin kielen oppikirja oppikouluja ja seminaareja varten (3.03.50; prot 367);
- Oppikirja eestin ja suomen eroavaisuuksista sekä tekstin-käännöksiä selityksineen (3.03.50; prot 367);
- Lauseliikmed eesti keeles (23.12.50; prot 375);
- Esimene liivi lugemik (koos Oskar Looritsaga) (23.12.50; prot 375);
- viimasena rändas 8.01.1952 (prot 390) salariitulitele 1913. a Helsingis ilmunud „Lautgeschichtliche Untersuchung über den Kodaferschen Dialekt“.

Tõsi, üsna pea hakkas protsess aeglaselt, aga siiski, teistpidi käima. Juba ilmunisaastal, 29.12.1955. a on numbri all 973 kantud inventarinimekirja „Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen“ ning tagasi hakkasid (antikvariaatidest ostetuina) jõudma ka varem kõrvaldatud teosed või nende uustrukid ja uuem looming, 1960. aastal (sulgudes ilmumisaasta):

- Über die Wortfolge im Finnischen und Urfinnischen (1953);
- Die Herkunft des Terminativs, Genitivs, Instruktivs und Komitativs (1956);
- Eestin kielen oppikirja (1955);
- Emil Aukusti Tunkelo (1956);
- 22. detsembril 1960 (reg nr 1263) jõuab raamatukokku „Lautgeschichtliche Untersuchung über den Kodaferschen Dialekt. II. Vokalismus“ (1912).

Väikest ebatäpsust lubades võib öelda, et ring oli täis saanud.

Kõrvaldamisprotsess tundub olevat olnud ühelt poolt pragmaatiline (möödapääsmatult vajalike teoste puhul piirduti autori nime ületuššimisega), teisalt järgiti reeglit, et kõrvaldada tuli nii ebasobivate autorite teosed, ebasobivast objektist kirjutatud teosed kui ka kogu koolikirjandus). Kumbagi printsiipi ei järgitud lõpuni. Kettuse loomingustki jäid kõrvaldamata mitmed vadja, vepsa, soome ja liivi keelt käsitlevad uurimused, samuti „Eesti keele häälikulugu“ ja 1917. a ilmunud „Virolais-suomalainen sanakirja“. Mis põhjusel saadeti aga erifondi Kodavere murraku uurimus, on raske isegi oletada.

Kogu mäluhävitamisajajärgu ebaloogilisuse osutamiseks olgu tõsi-asi, et nii Virittäjad, SUS Toimitukset, Aikakauskirjad ning paljud teisedki teosed elasid selle raamatukoguriulitelt lahkumata üle.

Kettuse artiklitele viitamise jälgimiseks olen vaadelnud ESA-sid (alates nende ilmuma hakkamisest 1955. a), samuti Keeli ja Kirjandusi. Täielik „unustamine” oleks eelkõige paljude läänemeresoome teemade, aga ka näiteks mitmete ortograafia- ja lauseõpetuse küsimuste käsitlemise puhul olnud väga raske ning seda ka ei ole, kuigi veidi ebalev Kettuse seisukohtade esiletoomine siiski on. Huvipakkuv on üks lause Paul Ariste 1956. a ilmunud artiklist „Isuri keelest” (Ariste 1956: 32–50): „Mainida tuleb siinkohal L. Kettuneni teooriat, mida viimase paarikümne aasta jooksul too läänemere keelte uurija on erilise innuga propageerinud mitmes töös ja kirjutises.” Selle stiil (*too, propageerinud* – J. V.) ei lange kokku ei Ariste tavalise heatahtlikkusega ega kõnealuse artikli teiste osade stiiliga, see ei sobi ka tema ja Kettuse eelnenud ning järgnevate suhetega. Kas oli see võimaluse otsimine Kettusest pikemalt kirjutamiseks? Jaatavaks vastuseks annab põhjust viis, kuidas Ariste Saareste ja Mägiste juubelitest kirjutas: täiesti inimlikud artiklid sisaldasid lõigu vabandavaid viiteid pagulusse siirdumise Saksa propagandast tingitud põhjustele, mida Ariste ise kuidagi uskuda ei saanud.

Juba 1958. a aga kirjutab Ariste Kettusest tunnustavalt kui liivi fonetika uurijast ning aasta hiljem nimetab E. Vääri Kettust 1930-ndate aastate silmapaistvaimaks läänemeresoome keelte uurijaks (Vääri 1959: 190–225). Emakeele Seltsi 40. tegevusaastale pühendatud artiklis kirjutab Arnold Kask, et „(1920–1925) oli prof L. Kettuneni juhtimisel seltsi tegevus võrdlemisi aktiivne.” (Kask 1960: 5–24).

Aktiivsest kommunikatsioonist jäi aga paljudeks aastateks kõrvale Kettuse isik: ESA-st leidsin esimene vihje tema surmakuupäevalegi alles Alvre 1987. a ilmunud artiklis (Alvre 1987); nekroloogi, mida ES-i asutaja ja esimene esimees kindlasti väärinuks, ei ole. Samal ajal on paljude teiste, sageli oluliselt väiksema kaliibriga keeleinimeste juubeli- ja lahkumiskirjutisi. Õigeaegset reageerimist poleks seganud kirjastusprotsessi iseärasusedki: 26. veebruarist 1963 kuni 30. juulini, mil ESA IX (1963) ladumisele läks, oleks halvimagi tahtmise korral jõutud lehekülj võl paar mälestusteksti käsikirjale lisada.

Nekrologita Kettunen Eesti keelekirjanduses siiski ei jäänud. Keeles ja Kirjanduses nr 4 ilmub Ariste artikkel „Lauri Kettunen surnud”.

Ariste kirjutab: „26. veebr. 1963 suri ootamatult Lauri Kettunen, omaaegne Tartu Ülikooli professor ning XX sajandi suurimaid soome-ugri keelte uurijaid. — L. Kettunenil kui ainestiku kogujal, analüüsijal ning publitseerijal ei ole olnud võrdset kaasaegset uurijat.” (Ariste 1963: 253–254). Ariste mainib ka mälestusraamatuid ning oli need Kettuselt kingiks saaduna ka poolsalaja Eestisse toonud.

Juubelijutud elava keelemehe sünnipäevadel (1955, 1960) ning paljude aastate vältel pärast tema surma aga jäidki olemata. See ei tähenda siiski, et Kettunen oleks nendel aastatel unustatud olnud. Teise nimega artiklis ja muu jutu sees võtab August Annist 7 aastat pärast suurmehe lahkumist (kahtlemata polnud Kettuse 85. sünniaastapäev Annistil meelest läinud!) õigustatud ülivõrdes kokku Kettuse tähtsuse nii Emakeele Seltsile kui eesti keelele ja kultuurile: „Võib öelda: Emakeele Selts oli esialgu peamiselt üliõpilaste organisatsioon; ta kasvas välja L. Kettuneni loengute kuulajaist ja sealsamas tehti tema jaoks esimest propagandat.” Ja kaks lehekülge hiljem: „Aga professor L. Kettunen, seltsi organiseerija ning esimees ise! Seal ta oli: võrdlemisi lühike ja rässakas savolane, ikka liikuv, ikka askeldav, käbejalgne. Ta nimi viitas rebase taibukusele – ja põhjusega, aga temas oli ka midagi soome karust. Vähemalt tema tööjõud oli otse karupärane, niisamuti ta jonn, kui oli tarvis midagi läbi viia. Ja tema ägedus, kui tuli oma seisukohta kaitsta – ei siis olnud hoo ega hoobi vahet! Meie, üliõpilased, nägime siiski tema ägedust peaaegu ainult positiivsel kujul, kui ta õhutas meid aktiivsusele eesti keele ja kõigis eesti kultuuri küsimustes, muuseas ka karskusasjas. — „Noormees, sea oma eesmärk kõrgele!” tsiteeris ta meile mõnelgi korral oma õpiisa J. W. Snellmanni lauset.” (Annist 1970).

1985. a jõudis siiski kätte aeg Kettuse kui klassiku avalikuks tunnustamiseks ja meeldetuletamiseks. Siia sobib tsitaat Kettuselt tema emakeeles, öelduna algselt küll ühe päikeselise varahommiku kohta 1911. a märtsikuisel Setumaal, ent kehtivana nii Eesti kui ka Kettuse enda kohta aastakümneid hiljem: „Mutta on lohdullista tietää, että aurinko on usein päiväkausia pilvessä, noustakseen taas eräänä aamuna kultaamaan rannat, pihat, talot ja ihmiset.” (Kettunen 1945: 182).

29. septembril 1985 peeti ES-i koosolek Kettuse juubeli tähistamiseks (esines Paul Alvre ettekandega „Lauri Kettunen – läänemeresoome keelte silmapaistev uurija”). Sama aasta ESA-s ilmus Alvre juubeliartikkel „Professor Lauri Kettuneni sünnist 100 aastat” (Alvre 1987).

Alvre on andnud põhjaliku ülevaate Kettuse kogu teaduslikust tegevusest (kuni ilmumata jäänud, etümoloogiliste sugemetega eesti-soome suursõnaraamatuni välja), unustamata aga mainida ka ilukirjanduslikku loomingut ning kolme köidet mälestusi. Käsitlemata jääb muidugi Kettuse tegevus Eesti Vabadussõja ajal, samuti eriülesandega reis Talvesõja ajal, neljas tulemine – aga see polekski vahest eelkõige keeleteaduslikku artiklisse sobinud. Küll on tsensoril kahe silma vahele jäänud lõik juubeliartiklis, millega Alvre nii Kettuse kui enda maailmavaate paika paneb: „... kantsler .. määras ametisse teise, valimistel allajäänud kandidaadi, sest L. Kettunen olevat Soome klassisõja ajal hoidnud punaste poolele. Tegelikult ta ühe tapatalgutevastase, sügavast humanismist kantud kirjutise ajakirjanduses avaldaski.”

Keelel ja Kirjandusel jäi üks number juubelikirjutiste jaoks kitsaks ning seetõttu ilmus Tiiu Ereli „Lauri Kettunen ja eesti keelekorraldus” juba augustis (Tiiu Erelt 1985). Kettuse tähtis roll sel alal on leidnud põhjalikku ja positiivset käsitlemist.

Keele ja Kirjanduse 1985. a septembri numbris ilmub koguni kolm Kettuse tööd käsitlevat artiklit:

- Helmi Neetar, Lauri Kettunen ja eesti murdeuurimine. Pilguheit aastate taha. (Neetar 1985);
- Valdek Pall, Lauri Kettunen ja eesti kohanimed. (Pall 1985);
- Mati Erelt, Paar ääremärkust Lauri Kettuneni raamatule „Lause- liikmed eesti keeles”. (Mati Erelt 1985).

Neetar imetleb Kettuse kirjapanekute kvaliteeti, Pall nendib tema kohanimealase kõrvalehüppe sümpaatsust ning Erelt hindab Kettuse põhimõtete tänapäevastki paikapidamist järgmiste sõnadega: „Igatahes suuremat revolutsiooni ei paista veel tulevat, väiksemad mässud on käinud ja käivad kogu aeg.” (Mati Erelt 1985: 540).

Edasine on ka Kettuse osas toimunud juba normaalsele ühiskonnale omaselt. Aastast 1990 on Tartu ülikooli 139. auditooriumi seinal Aulin Rimmi tehtud bareljeef, peahoone koridori kaunistab tahvel soome professorite nimedega. Kettuse rollist Vabadussõjaski võib eesti keeles lugeda 1999. a ilmunud mälestuste tõlkest ning kõrvaldatud raamatud on kas oma kohal tagasi või pole nende tagasitulekuks takistusi.

Kettunen on tulnud ja ta on siin. See aga ei tähenda, et tema kohalolek ei võiks nähtavam ja väärikum olla. On ilmselge, et tema tegevus ei

piirdunud Eesti kultuurilukku läinud 5. auditooriumiga; see ei mahtunud ega mahu ka ülikooli peahoonesse, kogu ülikooli ega Tartu linnagi. Kettunen oli ja on tähtis kogu riigi jaoks. Kindlasti väärrib ta esimese soomlasena oma tegevuse väärikat avalikku jäädvustamist. Kettuse 125. sünniaastapäevani jäänud 5 aastat peaks olema piisavalt pikk aeg, et Emakeele Selts, Tartu ülikool, Tartu linn, mitmed Eesti Vabariigi riigi-asutused võiksid koos häid mõtteid mõelda ja need ka teoks teha.

Kirjandus

- Alvre, Paul 1987.** Professor Lauri Kettuneni sünnist 100 aastat. – Lähalt ja kaugelt. (= Emakeele Seltsi aastaraamat 31 (1985).) Tallinn: Eesti Raamat, 20–26.
- Annist, August 1970.** Mälestuskilde Emakeele Seltsi sünniajast. – Emakeele Seltsi aastaraamat 16 (1970). Tallinn: Eesti Raamat, 47–54.
- Ariste, Paul 1956.** Isuri keelest. – Emakeele Seltsi aastaraamat II (1956). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 32–50.
- Ariste, Paul 1963.** Lauri Kettunen surnud. – Keel ja Kirjandus 2, 253–254.
- Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekud 13. ja 14. aug.** – Postimees 20. VIII 1909, 188.
- Erelt, Mati 1985.** Paar ääremärkust Lauri Kettuneni raamatule „Lauseliikmed eesti keeles”. – Keel ja Kirjandus 9, 538–540.
- Erelt, Tiiu 1985.** Lauri Kettunen ja eesti keelekorraldus. – Keel ja Kirjandus 8, 483–492.
- Kaal, Helju (koostaja).** AES-i raamatukogust TA raamatukogu erifondi eraldatud raamatud. Nimestik Tallinnas Emakeele Seltsis.
- Kask, Arnold 1960.** 40 aastat Emakeele Seltsi. – Emakeele Seltsi aastaraamat VI (1960). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 5–24.
- Kettunen, Lauri 1910.** Kiri M. J. Eisenile. – Käsikiri Eesti Kirjandusmuuseumis, E 48177–48179.
- Kettunen, Lauri 1912.** Untersuchung über den kodaferschen Dialekt. II. Vokalismus. Akademische Abhandlung. Helsinki.
- Kettunen, Lauri 1945.** Tieteen matkamiehenä. Kaksitoista ensimmäistä retkeä. 1907–1918. Porvoo–Helsinki. WSO.
- Kettunen Lauri 1960.** Matkapakinoita ja muita muistelmia. 1925–1960. Helsinki: Jakaja Kirjavälitys OY.
- Kettunen Lauri 1999 [1948].** Laadogast Balatonini. Mälestusi 1918–1924. Tõlkinud Jüri Valge. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Koosolekute protokollid.** – Akadeemilise Emakeele Seltsi aastaraamat I (1920). Tartu, 1921, 5–18.

- Leskinen, Jari 2002.** Talvesõja mahavaikitud koostöö. – Talvesõda. 1939/1940. 105 päeva Soome rahva kangelaslikku võitlust. Koostanud Jari Leskinen, Antti Juutilainen. Tõlkinud Endel Mallene. Tallinn: Varrak, 806–808.
- Loorits, Oskar 1921.** Ülevaade Emakeele Seltsi I. tegevusaastast 1920. – Akadeemilise Emakeele Seltsi aastaraamat I (1920). Tartu, 19–22.
- Neetar, Helmi 1985.** Lauri Kettunen ja eesti murdeuurimine. Pilguheit aastate taha. – Keel ja Kirjandus 9, 530–532.
- Pall, Valdek 1985.** Lauri Kettunen ja eesti kohanimed. – Keel ja Kirjandus 9, 533–537.
- Puss, Fred, Agur Benno, Ivo Manfred Rebane, Kalev Uustalu 2000.** Eesti tänab 1919–2000. Eesti Vabariigi Riigikantselei. Tallinn. www.rk.ee/symb/1.doc (27.04.2006).
- Rislakki, Jukka 2005.** Suuline teade Jüri Valgele.
- Valge, Jüri (tõlkinud ja kommenteerinud) 2005.** Lauri Kettunen. Minu esimene Eesti-retk. Suvi 1908. – Akadeemia 9, 1925–1949.
- Viitso, Tiit-Rein 2003.** Soome keel ja läänemeresoome keelte professor Tartu Ülikoolis. – 200 aastat eesti keele ülikooliõpet. 1803 eesti ja soome keele lektoraat Tartu Ülikoolis. Juubelikogumik. (= Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 25.) Tartu, 281–305.
- Vääri, Eduard 1959.** Liivi keele uurimise ajaloost. – Emakeele Seltsi aastaraamat V (1959). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 190–225.

Lauri Kettunen's Five Visits to Estonia

Jüri Valge

Lauri Kettunen, one of the greatest scholars of the Finnic languages in the 20th century, came to Estonia for the first time in June 1908 and stayed here for the last time in January 1940. Kettunen collected and analysed the Estonian dialects (first and foremost the sub-dialect of Kodavere), established the professorship of Finnic languages at the University of Tartu and the Mother Tongue Society, and wrote a large number of papers and study materials on the Estonian language. In addition to professional activities, Kettunen mediated Finnish military aid during the Estonian War of Independence, and visited Estonia at the turn of 1939/40 with a secret mission.

After the war many works by Kettunen were removed from public libraries. It was possible to start with the restoration of the pre-war situation in 1955 and to mark his anniversaries appropriately in 1985.

Keywords: personal traits of Lauri Kettunen, circle of acquaintances, Estonian War of Independence, university professor, developer and researcher of the Estonian language, Estonian Mother Tongue Society, secret mission, post-war years